

ESCALAS DUNHA VIAXE INACABADA (TRADUCIR DO GALEGO Ó ÉUSCARO)¹

Bego Montorio

Tradutora, País Vasco

En primeiro lugar quixera agradecerlle á Asociación de Tradutores Galegos a súa invitación a participar neste simposio, así como a cordial acollida que me brindaron os colegas cos que tiveron o pracer de compartir esta breve pero intensa estada en Vigo. Grazas a eles e grazas tamén a todos vostedes por acudir a esta conferencia que espero resulte do seu interese.

Paso a continuación a centrarme no tema que nos reúne, e por unha vez –sen que sirva de precedente– comezarei polo título.

Quizais alguén se sorprendeu polo comentario, mais gustaríame explicar que a miña práctica tradutora demostroume que, agás contadísimas excepcións, o título dunha obra literaria é practicamente o derradeiro que hai que traducir. En ocasións, mesmo chega a se converter nun problema de difícil resolución, no que interveñen multitude de factores lingüísticos, extralingüísticos, condicionantes comerciais... De feito, a tradución de títulos daría para máis dunha exposición, pero non vin falar diso, malia que quizais esta tarde teña ocasión de contarlles os problemas que tiveron á hora de traducir un título aparentemente tan sinxelo coma *Arraianos*.

Dicíalles que, en primeiro lugar, quería comentar algo sobre o título desta exposición “Escalas dunha viaxe inacabada”.

Non negarei que o meu desexo foi que a formulación resultase aberta, suxestiva; mais non tanto por un afán literario como pola miña incapacidade para resumir nunha liña as múltiples cuestións, reflexións, hipóteses, posibles análises... que se poden presentar ó abordar un tema tan poliédrico como o da tradución da literatura galega ó éuscaro.

Poderíamos enfocalo dende o punto de vista da recepción desa literatura. Que visión da literatura galega teñen os lectores en éuscaro? Por que se traduciu o que se traduciu e non outras obras, outros autores? En que medida influíron –se o fixeron– esas obras galegas vertidas ó éuscaro no desenvolvemento da propia literatura vasca?

Tamén poderíamos centrar a nosa atención nunha visión máis histórico-cuantitativa e analizar qué espazo ocupa a tradución dende o galego no conxunto da literatura vertida ó éuscaro; e, en sentido contrario, qué relevancia ten a tradución ó éuscaro dos autores galegos no marco da súa difusión a outras linguas.

---

¹Tradución entre o castelán e o galego de Iria Aragunde Pazos.

Cabería tamén un enfoque máis lingüístico, mesmo un esbozo de estilística comparada, tomando coma base o corpus existente...

De feito, ese foi precisamente o primeiro obstáculo co que topei ó preparar esta intervención: había demasiadas cousas das que falar, demasiados interrogantes para os que eu carezo de resposta, demasiadas reflexións que aínda non madurei. Así que decidín traspasar a cuestión a unha dimensión máis accesible ás miñas limitadas capacidades e organizar a miña exposición en torno a unha viaxe, unha viaxe que aínda non chegou ó seu remate, a viaxe na que me embarcou hai anos a lingua galega e que dende o meu Bilbao natal me levou á illa de Boa Vista pasando polas serras galegas.

¿Tentarei ó mesmo tempo ofrecerlles unha visión, sempre subxectiva, da paisaxe que rodeou a miña viaxe: que se traduce ó éuscaro dende o galego? ¿Trátase de accións illadas ou percíbese unha liña de continuidade? Como se relacionan as nosas linguas minorizadas?

Comeza a viaxe

Curiosamente, a miña primeira relación coa literatura galega foi a través dunha obra fundamentalmente gráfica, *Cousas da vida* de Castelao.

Nos meus anos de instituto estudara a Rosalía de Castro (desgraciadamente iso é o que faciamos na maioría dos casos, “estudar a”, non lelos nin gozalos); mais os libros de texto e os propios profesores encargábanse moi ben de obviar que Rosalía tamén escribiu en galego, que existía unha cultura galega. A todos os efectos, para nós, Rosalía era tan española coma o que máis. Ós máis novos de entre vostedes quizais lles soe a ficción científica, pero aínda lembro unha profesora de lingua e literatura española que en contra de toda proba científica –mesmo en contra do que dicía o propio libro de texto– teimaba en convencernos de que o éuscaro era un dialecto do castelán.

Galegos eran algúns veciños, algunha compañeira, o tendeiro da esquiña... Entre eles falaban galego, igual que parte da miña familia falaba éuscaro; pero o que estudabamos na clase non tiña nada que ver con aquela realidade. Os galegos existían, a literatura galega non.

Foi nesas anos de instituto cando o meu pai me descubriu a Castelao. Gustábanlle moito a pintura e o debuxo, e admiraba a Castelao, a súa obra gráfica, a súa capacidade de reflectir sentimentos con dúas liñas depuradas, polo que na casa había algunha recompilación das súas *Cousas da vida*. Foi así como lin as miñas primeiras frases en galego. Non sempre as entendía, mais no peor dos casos aí estaba o debuxo; non era pouco.

Grazas tamén ó meu pai puiden saber algo máis sobre a figura de Castelao, o grupo Nós... Con todo, teño que recoñecer que a literatura galega continuaba sendo para min algo máis ben afastado, e as súas referencias chegábanme sempre do pasado.

Algúns anos máis tarde, cando xa me dedicaba profesionalmente á tradución (por aquel entón era tradutora na Deputación Foral de Guipúscoa) volvíñ topa con Castelao, neste caso coa súa obra máis política, xa que me propuxeran traducir unha antoloxía de *Sempre en Galiza* (1986): foi a miña primeira tradución dende o galego.

Daquela eu xa tiña claro que o que quería era traducir literatura (cada vez afogábame máis entre ordenanzas e licenzas municipais), mais aínda non dera ese paso. A literatura en galego, non obstante, deixara de ser para min algo afastado e remoto. Grazas ás traducións que ían aparecendo nas revistas literarias da época e ó bo costume dalgúns amigos de traer sempre uns cantos libros para repartiren entre os colegas cada vez que facían unha viaxe a Galicia (bo costume que seguimos practicando e que me proporcionou non poucos e inesperados praceres) fun coñecendo algúns escritores galegos: Blanco Amor, Fole, Manuel María...

E entón propuxéronme formar parte dun proxecto para verter parte da obra de Castelao ó éuscaro. O proxecto plasmouse en catro volumes que recollían as obras *Ollo de vidro*, (*Kristalezko begia*) e *Retrincos* (*Zirtzilak*) traducidos por Koldo Izagirre, *Os dous de sempre* (*Betiko biak*) e *Cousas* (*Gauzak*) da man de Ramon Etxezarreta e unha antoloxía de *Sempre en Galiza* (*Beti Galizan*) da que me encarguei eu mesma.

Aquela tradución supuxo un fito no meu percorrido profesional (e, xa que logo, tamén no persoal). Foi a miña primeira tradución de certo valor e interese, exceptuando as administrativas, e permitiume colaborar con grandes persoas, ademais de bos escritores e tradutores, tanto os xa citados Izagirre e Etxezarreta coma o resto dos compoñentes da editorial Susa.

A miña seguinte tradución do galego foi xa unha obra literaria, o conto “O militante Fantasía” do libro *Arraianos* de Xose Luís Méndez Ferrín.

Unha boa revista sempre acompañá

Pero deteñámonos un intre, situémonos na viaxe.

Non sei vostedes, pero eu teño o costume de levar sempre algo de lectura na mochila cando subo a un tren ou a un autobús, sobre todo se o traxecto é máis ben longo; un libro quizais, ou mellor, unha revista. Por exemplo, unha revista literaria.

O último número da revista *Pott* (*Pott tropikala*) foi o que me acompañou nunha viaxe a Holanda hai xa uns cantos anos, a comezos dos 80, e aínda lembro perfectamente a sorpresa que causou entre algúns dos meus acompañantes. A pasaxe compuñámola xente de diferentes sitios da Península e esperábannos quince días de vacacións xuntos e case dous días de autobús antes de chegar a Holanda, así que nunha desas eu saquei a miña revista e púxenme a ler. Ui!, que boa pinta ten iso, que revista é? Como? En

éuscaro? En éuscaro publicades cousas así? Eles eran de Madrid, de Guadalaxara, e non sei que imaxe terían da cultura vasca, pero quizais por primeira vez na súa vida sentiron envexa de algo producido nunha lingua minorizada. Non entendían os textos, pero gustaríalles poder facelo. E preguntaron. Quen escribe? De que vai? Facedes máis revistas coma esa?

Nese exemplar en concreto non había ningunha tradución do galego (si en troques textos de Octavio Paz ou Albert Von Chamisso vertidos á nosa lingua), mais resulta innegable que as revistas literarias xogaron un papel moi importante na difusión da literatura galega en éuscaro.

Non sei se en Galicia viviron unha situación similar, mais no País Vasco a década dos 80 e principios dos 90 foi testemuña dunha grande eferescencia de revistas literarias. En comparación co panorama actual no que practicamente non existe ningunha (quizais teríamos que falar dalgunhas actividades e proxectos na rede que, en parte, cobren o mesmo espazo), resulta realmente sorprendente comprobar que en 1984 se publicaron 30 números de 13 revistas diferentes; 11 cabeceiras e 26 números no 85...

En ocasións tratouse de publicacións bastante efémeras, que desapareceron tras dar á luz dous números, mais outras mantivéronse vivas durante máis dunha década e hai algunhas, coma *Maiatz*, creada en Baiona en 1982 que aínda se manteñen no mercado.

Non é este o lugar axeitado para realizar unha análise a fondo do papel que xogaron esas revistas tanto no desenvolvemento da literatura vasca coma na vida cultural do noso país, pero abonda dicir que practicamente todos os grandes escritores actuais en lingua vasca publicaron en varias desas revistas, cando non foron eles mesmos os impulsores (ese é o caso de Bernardo Atxaga, Itxaro Borda, Koldo Izagirre e Ramon Saizarbitoria, entre outros.)

Así pois, mentres a publicación de libros en éuscaro ía crescendo e normalizándose pouco a pouco tras os escuros anos da ditadura, as revistas literarias ofrecían o seu escaparate a todos aqueles mozos e non tan mozos que tiñan algo que dicir e precisaban vías de expresión.

Mais se nos atemos ó tema que nos reúne, o da literatura galega vertida ó éuscaro, as revistas literarias ocupan un lugar aínda máis relevante. Sabían vostedes que, agás erro pola miña parte, a única poesía de Rosalía de Castro traducida ó éuscaro se publicou en 1964 na revista *Oleri?* Ou que autores como Álvarez Cáccamo, Wenceslao Fernández Flórez e Manuel María só foron publicados –en éuscaro– en revistas? Así viron a luz poemas dos citados Álvarez Cáccamo, Manuel María, Celso Emilio Ferreiro, García Matos, Antón Reixa, Xosé Sesto López, e tamén contos de Cunqueiro, Fernández Flórez, Méndez Ferrín e Neira Vilas.

Felizmente, hoxe en día é posible acceder a esas revistas grazas ó proxecto Ibiñagabeitia desenvolvido pola editorial Susa².

Pero se observamos con máis detención, se nos fixamos polo miúdo nesa paisaxe que lles estou describindo, poderemos descubrir datos aínda máis interesantes.

Situémonos, estamos falando dunha poboación de máis ou menos 600.000 persoas que, segundo os censos, coñece o éuscara. Talvez sexan 800.000, non o sei, mesmo obter este dato resulta practicamente imposible. De entre eles, ¿cantos calculan vostedes que poden ler literatura?, e poesía? Internámonos de cheo no espazo dos números pequenos. E dígoos para que valoren vostedes na súa xusta medida os datos que lles ofrezco. Quizais noutras circunstancias, noutras culturas, con outros idiomas, que haxa unha vintena de poemas publicados en tal ou cal lingua resulte de todo irrelevante, mais non creo que sexa ese o noso caso. Insisto no dos números pequenos porque as estatísticas non se poden ler de igual maneira en todos os casos; cando a poboación de referencia é de, poñamos 15 (libros traducidos ó ano), que un libro se publique ou non supón unha variación do 6%, se a poboación base fose 15.000, a porcentaxe sería practicamente desbotable.

Referímonos polo tanto a un reducido público receptor. Un público que, ademais, sente un marcado receo cara ás traducións. Inustificado? Quizais en parte si e en parte non. Os problemas propios do éuscara (tardía unificación nos anos 60, prohibición durante o franquismo, limitada tradición escrita...), unidos á inexistencia dunha práctica tradutora xeneralizada e continuada, condicionaban substancialmente a calidade das traducións. Non obstante, tamén hai que ter en conta as limitacións que os propios lectores achegaban. Os textos que se publicaban en éuscara non eran moitos e os lectores non estaban afeitos a ler traducións. Desconfiábase das traducións ó éuscara,

---

²O proxecto Ibiñagabeitia pretende crear un arquivo recompilatorio on-line o máis completo posible das revistas literarias vascas. Os primeiros pasos deunos a editorial Susa en xuño de 2000, e pouco despois, en 2001, colgaron na rede a produción completa, dixitalizada, de 16 revistas literarias publicadas entre 1975-2000. O acceso é totalmente gratuíto. Desta maneira preténdese poñer ó alcance do público un material que en ocasións é difícil de conseguir, incluso nas bibliotecas, e que por outra parte reflicte moitos dos debates literarios e correntes que alimentaron a nosa actual literatura. Se ben as primeiras recompilacións se fixeron coa produción posterior a 1975, máis tarde fóronse incluíndo outras revistas de datas anteriores. Actualmente, o arquivo recolle os diferentes números de 29 revistas literarias, cuxa decana é *Gernika*, que se publicou entre 1945-1953, e a máis recente *Vladimir* (1997-98). En total recóllense obras de máis de 1000 autores, un terzo dos cales foron traducidas ó éuscara desde outras linguas.

O proxecto foi en parte financiado por algunhas institucións vascas (Departamento de Cultura Goberno Vasco, Departamento de Cultura das Deputacións de Biscaia e Guipúscoa).

ó tempo que se consumían coma se de orixinais se tratasen as traducións a linguas coma o castelán ou o francés. Para completar o círculo vicioso, as editoriais, conscientes do difícil que resultaba conseguir que unha tradución se vendese ben, eran moi cautas na súa publicación. E como ben poderán imaxinar, obras procedentes da cultura anglosaxoa e outras máis prestixiadas copaban practicamente os escasos títulos publicados.

Tal como demostrou a práctica, tamén no noso país, a medida que se foi traducindo máis e se foron forxando tradutores literarios profesionais ou semi-profesionais, o nivel das traducións foi mellorando, e hoxe en día practicamente todos os escritores en éuscaro recoñecen que, do mesmo xeito que os tradutores se alimentan da produción dos escritores, eles pola súa parte beben tamén dos textos vertidos ó éuscaro. O círculo vicioso, en certa medida, rompeuse, mais non me atrevo a afirmar que os lectores en xeral superasen ese reparo cara á tradución.

Mais volvamos ós oitenta, ás revistas literarias. O poemas e contos galegos, ¿quen os traducía? Fixémonos nos créditos, paga a pena.

Na maioría dos casos trátase de escritores, especialmente poetas. E neste punto, o labor de Gabriel Aresti merece unha atención especial.

Temos que retroceder un pouco, pois Aresti morreu en 1975, cando apenas contaba 42 anos, mais atreveríame a dicir que ese cariño cara á literatura galega, ese esforzo por dala a coñecer ós nosos concidadáns que se pode percibir nos movementos e personalidades que sustentaron aquelas activas revistas literarias debe moito á obra previa de Gabriel Aresti.

Aresti, coñecido fundamentalmente pola súa obra poética, foi, ademais de moitas outras cousas, un magnífico tradutor, que nos legou perlas como a tradución ó éuscaro das *Divinas palabras* de Ramón del Valle-Inclán (*Jainkoaren hitzak*), ou o *Boccaccioren dekamerone tipi bat* baseado no *Decamerón* de Bocaccio. Pois ben, nas obras completas de Gabriel Aresti publicadas pola Editorial Susa, podemos atopar, na recompilación das súas traducións, todo un apartado dedicado ás obras traducidas dende o galego, onde descubrimos poemas de Manuel Curros Enríquez e Valentín Paz-Andrade, así coma os seis poemas galegos de García Lorca, fragmentos do *Nós* de Castelao e *O catecismo labrego* de Frei Marcos da Portela.

Seguindo esta liña iniciada por Aresti, podemos comprobar que moitas das traducións de obras galegas –especialmente poesía– veñen asinadas por poetas-escritores como Iñigo Aranbarri, Itxaro Borda, Koldo Izagirre, Joseba Sarrionandia...

E hai outro dato que creo que merece a pena subliñar: o feito de que se publicasen traducións de literatura galega en revistas xurdidas ó longo e ó largo de toda Euskal Herria, e cando digo Euskal Herria refírome ó país no que se fala éuscaro (por riba ou por baixo de delimitacións políticas ou administrativas). Manuel María foi publicado pola revista *Maiatz*, creada en 1982

en Baiona (a Baiona vasca, non a que vostedes teñen a moi poucos quilómetros de Vigo), mais a Celso Emilio traducírono en *Kandela*, que se publicou en Vitoria-Gasteiz en 1983-84.

Cadaquén poderá sacar as súas propias conclusións, pero a min todo isto lévame a pensar que os actores da cultura vasca (escritores, activistas literarios, grupos e parladoiros...) coñecían e respectaban a literatura galega, sentían a parte do seu propio acervo, e ademais de forma bastante xeneralizada, pois non se trata dun fenómeno circunscrito a determinadas editoriais ou grupos literarios.

Volvamos agora á miña viaxe inconclusa. Con esa paisaxe de fondo, en 1993, a revista *Susa* publicou a miña primeira tradución literaria dende o galego, a versión ó éuscaro do conto *O militante Fantasía*, de Xosé Luís Méndez Ferrín.

Territorios fronteirizos

Confesareilles que ó teclear no ordenador a data 1993 levei un pequeno susto. Hai xa máis de dez anos! Como poderán imaxinar, da tradución en si, do proceso de tradución, non me lembro demasiado, mais hai sensacións que aínda non se borraron da miña memoria. Non lembro exactamente quen fixo chegar ás miñas mans *Arraianos*, ou se o comprei eu nalgunhas vacacións, pero creo que, agás caso de amnesia, xamais esquecerei a impresión que me causou, o pracer co que o lin. E non só eu. Máis dunha vez teño falado dese libro con amigos que o leran, recomendeino, e, se son sincera, en máis dunha sobremesa máis ou menos ben regada comentamos, desexamos, anhelamos... «é que escribindo contos hai poucos coma os galegos!...»

Traducín aquel conto polo pracer de facelo, porque quería que os meus amigos que non lían en galego puidesen gozar, sequera fose cun conto, da literatura de Méndez Ferrín. Traducino no meu tempo libre, *gratis et amore*, como facían todos os colaboradores das revistas literarias. O pouco diñeiro que se obtiña coa venda dedicábase en exclusiva ós gastos materiais da edición. O resto do traballo, dende a concepción ó deseño, pasando pola redacción e en ocasións ata a distribución, era contribución voluntaria; se queren, chámemo militancia.

E en parte é por iso polo que hai publicadas bastantes poesías, contos... e poucas novelas, poucas recompilacións. O tempo libre é un ben escaso, e propoñerme traducir nos momentos libres unha novela que quizás ninguén publique... digamos como pouco que non está ó alcance de todos.

E aínda así, hai editoriais coma Igela, grazas á cal podemos ler literatura negra en éuscaro, que durante anos publicaron traducións á conta de que os tradutores –en moitos casos implicados eles mesmos no proxecto editorial– non cobrasen o seu traballo. As cousas van cambiando, pero non me atrevería a asegurar que nos atopemos nunha situación “normalizada”. E proba diso é

a seguinte observación que podemos ler na introdución do “Informe sobre a situación do tradutor de libros en España 1995-2001” encargado por ACE:

De Galicia y País Vasco no se cuenta con representación de respuestas válidas puesto que, como ya se constató en la Encuesta de 1996 y ahora se ha confirmado, en estas Comunidades los traductores de libros no centran su trabajo en el mercado editorial, sino que, en su práctica totalidad, trabajan contratados por otras instancias (instituciones públicas, medios de comunicación...) o traducen con subvenciones, públicas o privadas, de sus respectivas Comunidades Autónomas.

Como poden ver, temos máis dun punto en común, e non todos positivos.

Pero volvamos a *Arraianos*. Terán que perdoarme se en ocasións me perdo nos meandros desta viaxe, pero non podoo resistirme a comentar a paisaxe.

En 1998 *Arraianos* converteuse en *Mugaldeko Jendea* da man da editorial Elkarlanean. Para entón, ademais de *O militante Fantasía* publicáranse xa outros dous contos de Méndez Ferrín traducidos ó éuscaro: “Noticias da terra Meoga: un achegamento a Tolkien” (Ttu-ttua 1984) e “Mantis religiosa” (Hegats 1991-5).

Da tradución do libro teremos oportunidade de falar esta tarde, polo que non vou determe niso, mais si quero reter que esta escala da viaxe sitúanos nun terreo fronteirizo, nunha desas zonas onde Galicia e Portugal se confunden, se unen.

Así, seguindo o curso do río Limia interneime en Tras-os-Montes e alí atopei a Miguel Torga. E entón empecei a deixar de saber a qué lado da raia me atopaba. Onde estaba a raia? Que raia? Aínda que sexa unha imaxe quizais demasiado manida, sempre pensei que os idiomas non establecen fronteiras, senón que as abren, e en parte por iso me dediquei á tradución, para contribuír a establecer pontes que fagan máis cómodo ese tránsito.

A literatura galega, polo tanto, levoume á portuguesa, e direilles que resultaba bastante máis doada a viaxe virtual cá física. Aínda recordo a miña primeira viaxe en coche por Tras-os-Montes: o amortecedor do noso pobre 850 non sobreviviu á travesía. Menos mal que as viaxes literarias non cobraban tales peaxes.

Pouco a pouco fun coñecendo algo da literatura portuguesa, a contemporánea, e sorteando as dificultades para conseguir libros publicados en Portugal (actualmente Internet facilita bastante as cousas, mais sempre están os gastos de envío!!, para iso si que hai fronteiras) comecei a ler tamén a escritores africanos en lingua portuguesa.

Quen fala de fronteiras? As *Éstorias de dentro de casa* de Germano Almeida resultábanme tan próximas coma a miña propia veciña, a prosa de Mia Couto emocióname tanto coma a dos meus escritores vascos preferidos, a dor de Paulina Chiziane atrévase. E escriben en África, en illas e territorios afastados que só aparecen na televisión con motivo dalgunha guerra, fame grande ou desastre natural.

Mais esta é unha viaxe con idas e vindas, onde se volve a estacións nas que xa nos detivemos algunha vez, onde as paisaxes pasadas non sempre quedan atrás. Así que seguíndo lendo e traducindo literatura galega, e seguíndo aledándome coas novas traducións ó éuscaro que se fan publicando. Por exemplo, *Dos arquivos do trasno*, de Rafael Dieste (1993), ou *Xente de aquí e acolá* de Álvaro Cunqueiro (1996). Este último, ademais, publicouse dentro da colección Literatura Unibertsala, que, impulsada por EIZIE e financiada polo Goberno Vasco, promoveu a tradución e publicación de máis de cen obras da literatura universal. Este proxecto, sobre o que poden informarse máis concretamente na páxina web da Asociación de tradutores en lingua vasca-EIZIE (www.eizie.org), contribuíu notablemente a aumentar o corpus de literatura universal vertida ó éuscaro, ó tempo que garantiu condicións de traballo e remuneracións dignas para os tradutores da colección.

No ámbito da poesía merecen especial mención a tradución de *Os eidos*, de Uxío Novoneyra, publicada en 1988 pola editorial Pamiela, a Antoloxía de poesía que reúne textos de Gabriel Aresti, Salvador Espriu e Celso Emilio Ferreiro publicada por Erein en 1988, e a recompilación *Poemas náufragos-Galegoz heldutako poemak*, realizada por Joseba Sarrionandia e que reúne textos de Manoel Antonio, Luís Amado Carballo, Álvaro Cunqueiro, Aquilino Iglesia Alvariño, Luís Pimentel, Luís Seoane, Celso Emilio Ferreiro e Manuel María. Tamén teño que lembrar unha publicación singular, o poemario *De catro a catro* de Manoel Antonio, publicado en versión bilingüe no barrio de Trintxerpe, co gallo dun acto conmemorativo.

Deseguida continuaremos viaxe ata a próxima escala, que por hoxe será a última, mais antes quero facer unha pequena aclaración. Durante toda a miña intervención estoume referindo á literatura galega que os vascofalantes poden ler na súa lingua, o que non quere dicir que esa sexa toda a literatura galega que está ó seu alcance. Non creo que exista unha soa persoa que lea unicamente en éuscaro. Coñezo moitas que len só en castelán porque non coñecen máis linguas, e tamén outras que, a pesar de saber, por exemplo, éuscaro e castelán, só len en castelán; mais non coñezo absolutamente a ninguén que non lera máis literatura que a publicada en éuscaro. Que Suso de Toro non estea traducido ó éuscaro non quere dicir, polo tanto, que os lectores vascofalantes non o coñezan.

Unha estación en miniatura

Chegamos á última estación, ó último porto, e a paisaxe cambiou por completo. Estamos rodeados de osos, coellos, ratiños e todo tipo de animais, animais que falan, cantan, soñan... Estamos no territorio da literatura infantil, e tamén aquí nos atopamos con literatura galega traducida ó éuscaro

Teño que confesar que ata hai case tres anos non me interesara especialmente pola literatura infantil e xuvenil. Traducira algunha obra, mais non era lectora asidua nin seguidora dese tipo de literatura; para min era un territorio bastante alleo. Pero circunstancias persoais (dúas fillas que aínda non saben ler) leváronme a internarme un pouco máis nese poboado mundo da edición para nenos e adolescentes, e así puiden comprobar que son outros os parámetros que rexen o mundo editorial dirixido ós máis novos. Para comezar, a diferenza do que ocorre noutros ámbitos literarios, aquí a tradución non está tan estigmatizada. É máis, os pais e nais (que son quen compran os libros) habitualmente non reparan en cal é a lingua orixinal da obra, baséanse noutras variables para decidir qué libro comprarán e cal non.

Ademais, a proporción de libros en éuscaro é moito maior cá que se dá en literatura para adultos, o que inevitablemente obriga a recorrer á tradución. Se algún de vostedes está especialmente interesado neste tema recoméndolles que lean a tese doutoral do tradutor e escritor Manu López Gaseni sobre a literatura infantil e xuvenil traducida ó éuscaro.

Segundo os datos que ofrece este autor na citada tese, o 3% das obras traducidas durante o período estudado (1876-1995) teñen coma lingua de orixe o galego (28,5% castelán, 17,3% inglés, 14,4% catalán, 11,8% francés, 9% alemán, 3,6% italiano), mais é moi posible que nos últimos anos aumentase esa porcentaxe.

E xa que estou falando de cifras e estatísticas, non quero deixar pasar a ocasión sen comentar o difícil que resulta obter datos fiables sobre obras traducidas. Na maioría dos catálogos, listados e mesmo bases de datos bibliográficos, non se recolle a lingua orixinal, e desgraciadamente hai moi poucos traballos de investigación que teñan avanzado algo máis neste campo. Eu, polo menos, tiven que recorrer a diversas e variadas fontes (entre elas a miña propia memoria e a dalgúns amigos) para establecer un catálogo máis ou menos fiable das obras literarias traducidas do galego ó éuscaro. Con todo, no referente á literatura infantil e xuvenil renunciéi ó intento: non dispoño nin dos medios nin do tempo necesario. Espero que pronto as novas xeracións de licenciados en tradución vaian enchendo estesocos.

Non obstante, e malia carecer de datos exactos, si que me gustaría facer algúns comentarios.

Como lles dicía, en literatura infantil e xuvenil (especialmente na destinada ós máis pequenos) as traducións son lexión, mais polo que eu puiden comprobar sería inxusto metelas todas no mesmo saco. Unha análise superficial dos produtos que ofrece o mercado –repito que se trata dunha percepción

e non dunha conclusión baseada en datos científicos— deixa claro que aquí si que podemos establecer un límite, unha fronteira. Por unha parte, atopámonos con multitude de subprodutos, en ocasións parte do chamado “*merchandising*” das grandes factorías coma a Disney, que parecen responder máis a necesidades comerciais ca a unha verdadeira política editorial (prazos de saída ó mercado, etc.). A miúdo trátase de traducións inadecuadas, pouco coidadas, que polo menos a min conseguen alporizarme. É tan desagradable atoparse cunha frase imposible de ler con naturalidade cando lle estás contando un conto a un neno!. Neste mesmo apartado engadiría algúns libros infantís, deses con moi pouco texto, que en ocasións se reduce a unha breve frase baixo a fotografía ou o debuxo dalgún animal; pois ben, asegúrolles que máis dunha vez pregunteime como é posible reunir en tan pouco espazo tantos desatinos (expresións forzadas, traducións claramente literais, rexistros inapropiados...). Casualmente, en moitos destes libros nin sequera se menciona ó tradutor. Que cada quen saque as súas conclusións.

Preocúpame moito que materiais dese tipo sigan proliferando, sobre todo pola nefasta influencia que teñen na aprendizaxe dos nenos (teñan en conta que no País Vasco hai moitos pais e nais que no saben éuscaro, pero que desexan que os seus fillos e fillas se escolaricen nesa lingua, e son eles os que mercan os libros, sen saber realmente qué din ou cómo o din). Mais, certamente, creo que cada vez supoñen unha porcentaxe menor no conxunto da produción.

Entre o resto de traducións, que practicamente todas as editoriais publican, atopamo material moi variado e traducións realmente boas. E é neste apartado onde volvemos toparnos con nomes galegos: Paco Martín, Marilar Aleixandre, Fina Casaldarrey, Agustín Fernández Paz, María Victoria Moreno, Xesús Pisón... Aínda sen contar cun listado exhaustivo, dá a impresión de que neste ámbito si que se estableceu unha relación máis ou menos estable entre as editoriais que publican en éuscaro e os escritores galegos. Exemplo diso é a iniciativa “Argitaletxe Elkartuak” (non sei cómo a chaman en castelán ou en galego): trátase dunha plataforma de colaboración que reúne a seis editoriais (aragonesa, asturiana, catalá, galega, valenciana e vasca) que publican obras de autores dos seus países traducidos ás outras linguas (creo que de forma simultánea).

E para concluír esta intervención, voules contar un conto, ou case. Contareilles unha anécdota que ó mesmo tempo é exemplo das boas prácticas que se levan a cabo neste ámbito. E que conste que se trata dun botón de mostra, non da excepción que confirma a regra.

Supoño que moitos de vostedes coñecerán a editorial Kalandraka, que ten a súa sede a moi poucos quilómetros de Vigo, en Pontevedra. Ben, pois esa editorial publica simultaneamente en galego, catalán, español e éuscaro (no sei se tamén noutros idiomas) e ademais trátase dunhas edicións moi, moi coidadas dende todos os puntos de vista. Así que un bo día comprei coa miña

filla un dos seus libros e pola noite empecei a lerllo. Era a historia dun coelliño que se atopaba cun castrón que o botaba da súa casa.

O texto en éuscaro era un pracer para o oído, acugulado de xogos de sonoridades e trabalinguas. Mais houbo algo que me chamou poderosamente a atención: ó longo do conto había un xogo de palabras que se repetía continuamente en múltiples variacións: “Aker adar okerra / aker oker alperra / adar okerreko akerra / akerraren adar okerrak baino okerragoa...”

Akerrak adarrak okerrak ditu (literalmente: o castrón ten os cornos tortos) é un deses trabalinguas que se lles ensinan ós nenos desde pequeniños, algo que eu consideraba intrinsecamente unido ó éuscaro e só ó éuscaro. Como chegara a aquilo o tradutor? A imaxe era a mesma en galego? Era evidente que o labor do tradutor dera o seu froito (non en van o autor da versión era Koldo Izagirre), mais quería saber qué percorrido realizara.

Así que falei coa miña libreira e encargueille que me conseguise o orixinal galego. Tardou o seu tempo (aínda segue sendo difícil), mais chegou. E entón vin que no orixinal non se trataba dun castrón senón dunha cabra (felizmente o debuxo non o explicitaba e posibilitara o transvasamento), era *a cabra cabresa, a cabra caburra que me salta encima e me espaturra. A cabra cabraza, que me salta encima e me esmagaza, a cabra cabralla, que me salta encima e me escangalla...*

E así chegamos por hoxe á fin da miña viaxe; inconclusa, como lles dicía ó comezo, xa que, se ben aínda descoñezo cal será a próxima escala, estou segura de que a haberá.